

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN [2663-0265](#) (print) ISSN [2663-0273](#) (online)

2020. Vol. 12. Issue 1.

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Мечислав Йосипович Заремський
Кандидат філософських наук, доцент,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
вул. Києво-Московська, 24, Глухів, 41400,
Україна

Mechyslav Yosypovych Zaremskyi
PhD in Philosophy, Associated Professor,
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National
Pedagogical University,
Kyivo-Moskovska street, 24, Hlukhiv, 41400,
Ukraine

E-mail: mechyslavzaremskyi@meta.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8491-3453>

УДК 1 (091) (438)

**НАРИС «ФІЛОСОФІЯ У ЧЕХІВ» ГУСТАВА ЗАБИ:
СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ**

Received 14 April 2020; revised 12 May 2020; accepted 10 June 2020

DOI: 10.15421/352005

Анотація

Ця робота присвячена аналізу змісту написаного у 1889 р. нарису «Філософія у чехів» за авторством Густава Заби – доктора філософії, професора Карлового університету. На прикладі окремих творів чеських філософів розкрито зміст чеської філософської традиції та її вияв у розвиткові суспільної думки в Чехії.

Стаття є продовженням досліджень проблем історії філософії слов'янських народів із позицій сучасного їх прочитання. Проблематика і колізії становлення чеської філософії є, по суті, науковою цілиною, однак доносять до сучасного історика філософії необхідний історіографічний матеріал і увиразнюють персональний внесок чеських мислителів, утілений у їхніх творах, у скарбницю європейської духовної культури.

Ключові слова: чеська філософія, Густав Заба, гербартианство, Ф. Палацький, Й. Дурдік, Т. Масарик.

The Gustav Zaba's essay «Czech Philosophy»: modern reading

Abstract

This study deals with analysis of the essay «Czech Philosophy». It was written in 1889 by Gustav Zaba, the Doctor of Philosophy, Professor at Charles University. The content of the Czech philosophical tradition is revealed on the example of Czech philosophers' individual works. We explore its development in the public awareness in the Czech Republic. The article continues the research on the problems of the Slavic peoples philosophical history in view of their modern perusal.

The problems and collisions of Czech philosophy are in fact scientifically untouched, but they show the necessary historiographical materials for contemporary historian of philosophy and express the Czech thinkers' personal contribution to the treasury of European spiritual culture.

Based on an analysis of the Czech national history events and the development of cultural, educational, proto-philosophical and philosophical ideas during this period G. Zaba tried to formulate his own concept of the Czech philosophy history. He also took into account the ideas and conceptions of the most prominent figures of the Czech nation.

According to his analytics the basis of the Czech philosophical tradition is in the desire of the Czech intellectuals to answer the pressing, first and foremost, socio-political and cultural problems, the most important problems of the Czech national revival such as language, culture, spiritual background and education.

G. Zaba concluded that the assimilation of world philosophical thought ideas was made on the basis of native Czech culture. It was grounded on their ancient worldviews. A tradition of Czech philosophical thought was built up as the result of such synergy. We mean a type of thinking inclined to a close connection with life, its orientation on the personal sense of life searching, discussion the personal concerns and human history.

Key words: Czech philosophy, Gustav Zaba, Herbartianism, F. Palatsky, J. Durdik, T. Masaryk.

Очерк «Философия у чехов» Густава Забы: современное прочтение

Аннотация

Эта работа посвящена анализу содержания написанного в 1889 очерка «Философия у чехов» авторства Густава Забы – доктора философии, профессора Карлова университета. На примере отдельных произведений чешских философов раскрыто содержание и особенности чешской философской традиции, и её проявление в развитии общественной мысли в Чехии.

Статья является продолжением исследований проблем истории философии славянских народов с позиций современного их прочтения. Проблематика и коллизии становления чешской философии являются, по сути, научной целиной, однако доносят современному историку философии необходимый историографический материал и подчеркивают персональный вклад чешских мыслителей, воплощенный в их произведениях, в сокровищницу европейской духовной культуры.

Ключевые слова: чешская философия, Густав Заба, гербартианство, Ф. Палацкий, И. Дурдик, Т. Масарик.

Постановка проблеми.

Ця стаття є продовженням започаткованого раніше [2] циклу досліджень історії філософії слов'янських народів (поляків, чехів, росіян, українців) на основі історіософського аналізу проблематики творів її найавторитетніших репрезентантів, що викладені у додатку під загальною назвою «Очерки философии у славян» до фундаментальної праці Ф. Ібервега та М. Гейнце «История новой философии в сжатом очерке» [3] у перекладі нашого співвітчизника, уродженця м. Глухова Якова Миколайовича Колубовського (1863 – рік смерті невідомий). Книга, про яку йдеться, із додатком «Нариси філософії у слов'ян» (перше видання вийшло у 1890 році, друге – у 1899) за загальною редакцією Я. Колубовського, у перекладі з 8-го німецького видання «Нарисів історії філософії» (Grundrisse der Geschichte der Philosophie) – німецького філософа ідеал-реаліста, логіка й історика філософії, прибічника теорії ієрогліфів Фрідріха Ібервега (1826-1871) в обробці історика філософії Макса Гейнце (1852-1913).

Одним із ініціаторів перекладу «Історії нової філософії у стислому нарисі» та її видання російською мовою був уже відомий на той час історик філософії, українець Я.М. Колубовський. Науковий авторитет цього молодого глухівчанина формувався під час навчання упродовж двох семестрів 1886-1887 років у Лейпцизькому університеті та стажування у В. Вундта – у знаменитій (першій у світі) психологічній лабораторії. Гранична цілеспрямованість, відповідальність, величезна ерудиція молодого вченого стали підставою

його обрання головою місцевого (у Лейпцигу) слов'янського академічного товариства.

Консультантом видання виступив Е.Л. Радлов – редактор філософського відділу «Енциклопедичного словника Брокгауза», видавцем – знаменитий політичний діяч і, у минулому, один із керівників організації «Земля і воля» Лонгін Пантелеев.

Організатором і головним консультантом перекладу російською мовою та формування інтернаціонального колективу авторів до «Історії нової філософії» з додатком «Нариси філософії у слов'ян» (Я. Колубовський, М.Масоніус, Г. Заба) був знаний представник російської культури, поляк за походженням В.Д. Спасович (1829-1906) – юрист-правознавець, критик і історик польської літератури, автор «Історії польської літератури» (СПб, 1879).

Історія філософії викладена цими авторами у формі бібліографічних нарисів про окремих філософів, об'єднаних у філософські школи і напрямки. «Нариси історії філософії» були, фактично, головним і фундаментальним посібником із історії філософії Нового часу в університетах Європи, а пізніше – й Російської імперії (оскільки саме Модерн як епоха західних філософських систем, обмежених Ренесансом з одного боку і періодом аж до кінця ХІХ – поч. ХХ ст. з іншого, яким відповідає 5 розділів книги, був об'єктом авторського дослідження).

Частина матеріалів цього додатку згодом знайде своє відображення і продовження у статтях і коментарях Колубовського до першого в Російській імперії фахового філософського часопису «Вопросы философии

и психологии», універсальної енциклопедії – «Енциклопедичного словника Брокгауза й Єфрона», великій кількості публікацій більш популярного характеру.

Короткий нарис, озаглавлений «Філософія у чехів», написаний доктором філософії Густавом Забою. Авторами нарисів «Філософія у поляків» і «Філософія у росіян» є, відповідно, Мар'ян Масоніус і Яків Колубовський.

Актуальність теми наукової розвідки зумовлена потребою прослідкувати внесок чеських філософів у загальноєвропейський філософський процес наприкінці ХІХ століття, своєрідне перехрещення в тематиці їхніх творів філософських, релігійних, культурних проблем, увиразнення генетичних та есенціальних аспектів у продуктах філософського мислення її репрезентантів.

Стаття має на меті здійснення наукового аналізу, а на цій основі – сучасне осмислення філософського процесу та змісту концептуальних побудов, втілених у творах мислителів Чехії, котрі уособлювали культурно-філософський процес, відображений в аналітичній розвідці Г. Заби.

При цьому слід мати на увазі, що дослідження філософських ідей у контексті національної культури передбачає відбір текстів, що містять термінологічні і змістові ознаки саме філософських, хоча це не виключає й розгляд творів іншого характеру – зокрема, написаних на межі філософії і літератури, або систематизовані їх виклади, розглянуті в суспільно-культурному дискурсі. На жаль, висвітлення питань розвитку філософії у чехів є неістотним. Заслужують на увагу праці чеських істориків – так званих «реалістів» (Я. Гебауер, Я. Голл, Х.Г. Шауер, Т.Г. Масарик), які у 1886 р. поставили під сумнів автентичність Кралоуградського і Зеленогорського рукописів, які давали підставу стверджувати про наявність у чехів епосу як підґрунтя для майбутнього розвитку на його основі філософського мислення. Пізніше, у програмній роботі «Чеське питання» (1895) історик, соціолог, філософ, політик Т.Г. Масарик на основі аналізу подій чеської історії здійснить спробу осягнути сенс чеської історії як усвідомлення плану Божественного Провидіння, уготованого для кожного народу.

Значно пізніше один із найавторитетніших істориків української філософії Д. Чижевський (1894-1977), який був членом організованого чеським професором Я. Паточкою центру феноменологічних досліджень, стверджував, що у слов'янських культурах відсутні помітні твори і постаті у сфері теоретичної, систематичної філософії.

Оцінюючи філософсько-методологічні підходи авторів спільного твору «Філософія у слов'ян» із позицій сучасної герменевтики (а саме герменевтичний підхід, на відміну від натуралістичного чи феноменологічного, є правомірним, оскільки продукти людської діяльності, втілені у текстах, мистецьких творах, інших результатах інтелектуальної діяльності, культури загалом, не можуть бути чимось універсальним, а відтак і знання їх не слід пояснювати, спираючись на використання фактів, гіпотез і теорій, за зразком причинних пояснень у природознавстві), вдаючись до методу інтерпретації, можемо констатувати, що їм, як історикам філософії, виявилось цілком до снаги виокремити навіть у нефілософських текстах дещо філософське – «світорозуміння певного суспільства і епохи, до яких належав філософ» [5, с.25].

Маємо зауважити, що Густав Заба, в силу різних обставин, матеріал «Філософія у чехів» виклав надто стисло, лаконічно (всього лишень на 6-ти сторінках – порівняно з 24-ма у М. Масоніуса і 60-ма – у Я.М. Колубовського).

Результати дослідження.

Активізацію філософського життя цей автор пов'язує з процесом національно-культурного відродження, в якому роль своєрідного «локомотива», його рушійної сили почала відігравати чеська література. Саме завдяки художній і публіцистичній літературі «там и сям появились попытки ввести в круг литературной производительности и область философии» [3, с.769], – зазначає автор нарису. Зауважуючи, що процес філософського відродження у чехів, коли чеському народові стало можливим «вступить в качестве своеобразной и самосознательной индивидуальности на арену политического и духовного созидания» [3] із вагомими і достатньо оригінальними фі-

лософськими набутками, був надто ускладнений внаслідок духовного занепаду, особливо помітного на фоні розквіту європейської філософії цього тривалого періоду, – «выдающегося своим умозрением». Звичайно ж, філософське життя у чехів ніколи не припинялося: як тут не згадати глибокі гуманістичні ідеї Яна Гуса (1371-1415), з ім'ям і діяльністю якого пов'язано «найбільш повний прояв безпосередньої участі одного із слов'янських народів у духовному житті середньовічної Європи» [8, с.929].

Гуситський рух у першій половині XV століття, як це впливає із певних історичних, культурологічних, релігійних, наукових матеріалів, увиразнив значимість ідей Яна Гуса у боротьбі чеського народу за релігійно-національну самобутність проти католицької церкви та німецького засилля, що вилилися у так звані гуситські війни (1419-1437). Пізніше, після найбільшої в історії країни поразки в битві на Білій Горі 8 листопада 1620 року (в ході першої загальноєвропейської війни у 1618-1648 рр. – Тридцятирічної війни між союзом католицьких і протестантських держав), Чехія втратила свою незалежність на 300 років, ставши провінцією Австрії.

У XVII столітті європейська наукова спільнота жваво обговорювала досліди чеського вченого Марка Марці (1595-1676), який поставив на шляху променя світла скло клиновидної форми, внаслідок чого на стіні, де повинен був відобразитися сонячний зайчик, з'явилася смуга сонячного спектру із семи видимих кольорів.

Звичайно ж, набагато глибший слід в історії європейської і світової культури залишив Ян-Амос Коменський (1592-1671) – автор 142-х творів із богословської, філософської і педагогічної тематик. Його батько, Мартин, чех із міста Комни (звідси – прізвище «Коменський», латинізоване – Comenius), належав до «общини чеських братів» – «цього найкращого вияву гуситства», як зазначено у словнику Брокгауза-Єфрона. Система богословських і філософських творів Коменського не є надто глибокою і оригінальною за змістом: вони достатньо традиційні для свого часу і становлять, радше, історичний інтерес.

Якщо ж оцінювати педагогічний доробок цього «Колумба виховання» (саме так пізніше оцінять і поіменують чеського педагога засновники берлінського «Міжнародного Товариства Коменського», 1891) – «Didactica magna» («Велика дидактика») «Informatorium материнської школи», «De ingeniorum cultura» («Про культуру природних обдаровань»), «Leges Scholae bene ordinate» («Закони упорядкованої школи») та багатьох інших творів «батька нової педагогіки», видається дивним, чому Коменський разом зі своїми творами і геніальними ідеями, був забутий упродовж усього XVIII і першої половини XIX століть. Автор статті «Коменский» в Енциклопедичному словнику Брокгауза-Єфрона звертає увагу, що: «Развитие педагогических идей (Локк, Руссо, Песталоцци) шло помимо влияния (по крайней мере литературного) Коменского. Лишь Раумер [Карл Георг Раумер (1783-1865) – німецький геолог, географ і педагог, автор «Geschichte der Pädagogik», «Історія педагогіки», Штутгарт, 1843-1851 – М.З.] в своей «Истории обучения и воспитания» впервые открыл К.: с тех пор Коменский и его идеи вошли в европейский научно-литературный оборот» [8, Т. XV (30), с.830].

До речі, автор нарису «Філософія у чехів» прізвище Я. Коменського лише згадує – жодного аналізу його творів у цьому додатку до «Історії нової філософії» нема.

Г. Заба характеризує півторастолітній період своєрідної «чеської руїни» – перерви, викликаної «тягостними подіями Тридцятилітньої війни», коли «измельчание духовной жизни было таким обыденным явлением в Чехии, что даже немцы не занимались там философией» [виділено мною – М.З.] [3, с.769-770].

Зло, принесене війною, переконаний Заба, стало потроху зникати із сходженням на трон монарха Йосифа II Габсбурга (1780), першого сина Марії Терезії, який після її смерті успадкував від неї володіння Габсбургів – ерцгерцогство Австрійське, а також королівства Богемське й Угорське.

Програма Йосифа II була послідовним і наочним виразом політики освіченого абсолютизму. Реформи, які проводилися в країнах

монархії Габсбургів, передбачали, зокрема, перегляд університетських курсів і модернізацію вищої освіти. За навчанням наглядала спеціально створена комісія з освіти. Факультети, зокрема філософські, отримали директорів, які вже не були єзуїтами (маємо нагадати, що одну із причин занепаду філософської культури автор нарисів «Філософія у чехів» убачає у досить тривалому пануванні єзуїтів, яке, до того ж, значно посилилося у боротьбі з реформацією). У Празі реформа, проведена в 1752 р., дозволила професорові-мирянинові, учневі відомого просвітника Німеччини Й.К. Готшеда і філософа-мораліста Х.В. Геллерта Карлові Генріхові Зейбту, викладати німецькою мовою курси мовознавства, сучасної німецької літератури і сучасної моральної філософії (їх загальна назва – «Schönenwissenschaften» – науки про прекрасне). Варто підкреслити, що філософія мови Готшеда є дуже змістовно близькою до традиції онтологічної теорії мови в контексті сучасної герменевтики.

Стало зрозумілим, що ця своєрідна спрямованість у бік інтересів мови, поетичної і художньої форми, пов'язана з домінуванням німецької мови, що обслуговувала пануючу в тогочасній Європі вольфганську філософію, обумовлювала й актуалізувала потребу (бодай для літературних цілей) у чеській мові, а у перспективі – у чеській філософії. І тут слід констатувати, що вся філософська діяльність до цього часу здійснювалася під впливом німецького ідеалізму й німецької філософії природи (здебільшого, шеллінгіанського типу). Г. Заба відзначає як «Истинно научных представителей» чеського філософського відродження священика Августина Сметану (1814-1851), професора філософії, а потім бібліотекаря Празького університету Ігнатія Ів. Гануша (1812-?) («з помітною гегельянською тенденцією»), а також фахівця в галузі експериментальної психології Я. Пуркінє.

Значного розголосу та поширення в Європі у другій половині XIX століття набуває течія, яка бере свій початок від німецького філософа й педагога Йоганна-Фрідріха Гербарта (1776-1841). Й.-Ф. Гербарт і його послідовники у своїх педагогічних теоріях і практичних настановах зберігали і плекали релігійний

компонент, що спирався на загальні релігійно-філософські принципи, висловлені ще Іммануїлом Кантом у відомому трактаті «Релігія в межах чистого розуму» (Kant I. Religion innerhalb der blossen Vernunft): «Истинне моральне служіння Богові, – писав Кант, – яке слід здійснювати віруючому як підданому, що належить до його царства, але (не менш) і як (за законами свободи) його громадянинові, – хоча як таке воно є невидимим, тобто служінням серця (в душі і в істині), – може полягати лише у тому спрямуванні думок, що б сприймалися як дотримання усіх справжніх обов'язків як божественних заповідей» [4, с.199; 9]. Звідси випливає, що мораль, згідно з концепцією І. Канта, є лише однією із сходинок, що підносить і неминуче веде нас до релігії як вищого морального законустрою. Саме такі закон й передбачають певні межі чистого інтелекту, що сприяють самовідповідальності особистості.

Яків Колубовський як автор статті «Гербарт» 15-го напівтому «Енциклопедичного Словника» ґрунтовно розглядає увесь спектр концептуальних побудов його філософсько-педагогічної системи. Він зауважує, що зародками найважливіших понять, які згодом стали її наріжним каменем, послуговували окремі критично переосмислені ідеї Фіхте, Шеллінга, Песталоцці, втілені у практику діяльності семінарії в Кенігсберзі (до речі, сам Гербарт називає себе «кантіанцем 1828 р.», ніби підкреслюючи спадкоємність власних ідей з основоположеннями практичної філософії Канта).

Колубовський зауважує, що найважливішими філософськими творами Гербарта є «Hauptpunkte der Metaphysik» (1806 і 1808), «Allgemeine praktische Philosophie» (1808), «Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie» (1818), «Lehrbuch zur Psychologie» (1816) та інші.

Викладаючи основні положення системи Гербарта, Яків Колубовський зазначає: «Гербарт – реалист в своей метафизике и идеалист в этике. Его значение – в той трезвости взглядов, которая была так нужна при всеобщем увлечении идеализмом» [8, Т.VIII (15), с.452]. Стаття завершується констатацією занепаду

школи Й.-Ф. Гербарта: «Обломки школы Г. сохранились до сих пор в Лейпцигском университете (Штрюмпель), а также в высших школах Австрии. **Особенно же ей посчастливилось у чехов, где почти все представители философии принадлежат к гербартианцам (с проф. Дурдиком во главе)** [виділено мною – М.З.]» [8, Т.VIII (15), с.452].

Одним із найталановитіших представників гербартианського напрямку в тогочасній літературі, на фундаменті якої згодом виросте й вивершиться сама філософія, був Йосиф Дурдік (1837-1902), – з його «умением ясно и изящно писать, отличающим его многочисленные сочинения и делающим его основателем новейшей философской прозы» [3, с.771]. Філософсько-умоглядні побудови цього чеського мислителя поставали винятково спертими на емпіричні факти, скрупульозне дотримання вимог науковості, узгодження евристичних можливостей і взаємодії емпіричного і теоретичного рівнів наукового пізнання. Звідси й виводиться його авторське визначення: філософія – наука, яка на основі результатів інших наук прагне побудувати цілісний світогляд.

У «Нарисі» звертає на себе увагу одна характерна деталь, яка підкреслює науковий етикет, педантичну точність і одночасно вимогливість Я.М. Колубовського: не будучи до кінця згодним із Г. Забою, який у характеристиці гербартианського напрямку «із ясно окресленими поняттями і критичним прагненням» стверджує, що «він [напрямок – М.З.] пустив міцне коріння і в чеській літературі», що гербартианство «ледь не винятково переважає на полі літератури», – не знаходить іншого способу, як тільки винести у коментарі аргументи, спрямовані на розширення літературного «поля» іншими, не менш важливими, на його думку, смислами – насамперед, філософськими. При цьому, аби не бути голосливим, Колубовський у коментарі посилається на творчість Екснера, Фолькмана і Ціммермана, які «своими сочинениями и непосредственной деятельностью в качестве профессоров Пражского университета» «во многом помогли пониманию Гербарта». Згадані Я. Колубовським німецькі вчені – прихильники Гер-

барта (професор Франц Екснер (1802-1853), професор Вільгельм Фолькман-фон-Фолькмар (1821-1877), професор Роберт Ціммерман (1824-1898)) довели, що художність мови не заважає дорозвинутися у своїх можливостях до рівня найабстрактніших понять, що «Если чешская интеллигенция склонилась к критически-реалистической стороне, то это является доказательством того, что чешскому народу свойственна трезвость в понятиях и постоянная склонность к индивидуалистическим мыслям» [3, с. 771], – коментує Я. Колубовський.

Однак було б несправедливим недооцінювати внесок у розробку проблем естетичного напрямку філософії культури (і чеської мови як її найважливішого компоненту – зосібно), поетичної і художньої форми «найвидатніших борців цього часу» (за оцінками Г. Заби) – Палацького, Юнгмана і Шафарика, які «принимаясь с умением за дело, во многом имели удачу» [3, с.770].

Ці провідні діячі чеського національного руху (відродження) – процесу, який відбувався на чеських землях у складі імперії Габсбургів, починаючи з останньої третини XVIII ст. до 1848 р., його основне завдання вбачали у піднесенні чеської мови до рівня мови учених і пробудження у людей чеської національної самосвідомості.

Один із них – Франтішек Палацький (1798-1876) – часто поіменовується «батьком чеської історіографії». Його найвищим досягненням вважається «Історія народу чеського в Чехії та Моравії» у 5 томах. Як зазначають дослідники творчості Ф. Палацького, особливий вплив на нього і його друга Шафарика справила «Розмова про чеську мову» Й. Юнгмана, що значною мірою визначила напрямки подальшої діяльності обох. І цілком зрозумілим і вмотивованим сприймається те, що філософська сфера з її можливостями чинити суттєвий вплив на мову, її поетичну й художню форму, була зосереджена на естетиці. Г. Заба у нарисі «Філософія у чехів» констатує, що «даровитый Палацкий задумал смелый план написать общую эстетику, но его мог выполнить только спустя более 50 лет И. Дурдик» [3, с.770].

Ще одна видатна особистість серед борців за національне відродження – Йозеф Юнгман (1773-1847), чеський філолог-славист, філософ, поет, фундатор новочеської мови і літератури, професор, а з 1838 р. – ректор Карлового університету. Саме йому належить глибоке за філософським смислом, натхненне гасло: «народ живе і виживає лише завдяки мові, і якщо згине мова, загине й народ». У своєму класичному творі «Розмова про чеську мову» (1806) він із гіркотою констатує онімечування чеської мови і закликає любити і всебічно розвивати рідну мову – душу народу.

Павел Йозеф Шафарик (1795-1861) – чеський і словацький славист, філософ, діяч національного відродження. Історичне вивчення пам'яток чеської мови і літератури дало йому багатющий матеріал для дослідження історії старої чеської мови, а особливо – наукової обробки її граматики. В 40-50-х роках ХІХ століття здійснив низку фундаментальних досліджень, присвячених питанням мовознавства взагалі і слов'янського зокрема. Особливо важливими є його наукові напрацювання в питаннях про батьківщину і походження глаголиці і кирилиці. Шафарик, зокрема, переконаний, що глаголична писемність є більш давньою і ранньою формою у порівнянні з кирилицею, і що саме вона є писемністю, винайденою Кирилом-філософом, а азбука, яка носить ім'я Кирила, насправді, складена його учнем Климентом, єпископом Велицьким (у Македонії).

Г. Заба підкреслює, що одночасно і слідом за Палацьким, Юнгманом і Шафариком виступила ціла низка мислителів, «которые хотя собственно и не посвящали себя философии, однако занимались обработкой прочих философских дисциплин (этики и метафизики)» [3, с.770]. Правда, зауважує він, «Это они делали частично по случаю, хотя и не без дарования, но всё-таки как дилетанты, частично в видах языка (Кляцель, Марек), а именно, чтобы приспособить язык к отвлечённому образу мышления» [3, с.770]. Саме з тих пір стає дуже виразним відношення між мовою і філософією, між словом і поняттям: філософія стає метою для духу мови.

Ян Евангеліста Пуркіне (Пуркіньє) (1787-

1869) – чеський філолог, лікар, фізіолог, політик, член духовного ордену піаристів, автор понад 80 творів чеською, німецькою, польською мовами, член-кореспондент Пруської, Петербурзької, Паризької академії наук, борючись за культурну самостійність і політичну незалежність слов'янських народів, убачав у власній особі виконавця і натхненника «слов'янської місії». Зближення і об'єднання слов'янських народів Я.Е. Пуркіне пов'язував з ідеєю створення єдиної загальнослов'янської мови.

Звичайно, Густав Заба не обмежується коротким оглядом течій, пов'язаних з утвердженням нової галузі літератури, у якій вона стає універсальним засобом самовизначення і самопіднесення людини. Уособлюючи софійний спосіб філософування, ця література не тільки співіснує, а й плідно взаємодіє з гербартівським напрямом – «зі своїми ясно окресленими поняттями і критичним прагненням» [3, с.771], тобто, по суті, уособлюючи епістемний спосіб філософування, з творами, які «представляют отрадное зрелище систематически обдуманной, проведенной до мелочей работы, так что с полным правом можно говорить о чешской гербартовской школе» [3, с.771], – переконує нас Густав Заба.

Саме специфічні умови суспільного устрою Австро-Угорської монархії (філософія, в якій розвивалася в умовах поліетнічного культурного середовища) стали світоглядною основою утвердження і динамічного розвитку цієї філософсько-педагогічної парадигми, в центрі якої – єдність у різноманітності, транснаціональний і трансконфесійний характер філософських, педагогічних і теологічних ідей. Як уважають сучасні дослідники гербартіанства, «реалістично зацентрована Й.-Ф. Гербартом система філософії, психології і педагогіки була своєрідною «золотою серединою між ідеалізмом і емпіризмом» і користувалася великою популярністю серед австрійських католиків-реформаторів» [7, с.246].

Першим, хто, на думку автора «Філософії у чехів», своєю творчістю сприяв становленню цього напрямку, був Йосиф Дастіх (1834-1870) – чеський письменник, професор філософії Празького університету. Його ім'я серед

інших представників Гербартової школи в Чехії згадує в статті «Обзор новейшей чешской философии» й авторитетний історик чеської філософії Фердинанд Пелікан [6]. До шерегу чеських гербартианців цей автор відносить також вже названого нами главу гербартівської школи в Чехії і видатного естетика Йосифа Дурдіка, який убачав головне завдання філософії у прагненні створити цілісний світогляд на основі результатів інших наук, його брата Петра Дурдіка, автора фундаментального твору «Pedagogika» (1883-1887), а також і самого автора нарису «Філософія у чехів», аналіз творчості якого здійснюється у цій статті, – доктора філософії Густава Забу, професора Празького університету. Зауважуючи, що вести мову про філософію Чехії правомірно лише стосовно хронологічних меж, пов'язаних із періодом самостійного існування чеського університету (який, як відомо, у 1654 р. наказом імператора Фердинанда III Габсбурга був об'єднаний із єзуїтським університетом Клементинум), після чого став називатися Карлово-Фердинандовим, – аж до 1882 р., коли його знову було розділено на дві частини – німецькомовну (Німецький університет) і чеську (Карловий університет), хоча цей заклад аж до 1918 р. зберігав назву Карлово-Фердинандового [1]. На межі XIX і XX століть обидва університети були уславлені іменами відомих учених: у Німецькому, наприклад, працював професор Альберт Ейнштейн, у Чеському – професор Томаш Масарик.

Поряд із гербартианською школою (Й. Дурдік, П. Дурдік, Й. Дастіх, Г. Заба та ін.), яка сприяла ознайомленню з філософією І. Канта, починають विकристалізовуватися два різко відмінних між собою напрямки – інтуїтивізм (як відновлення метафізичної традиції філософування) і позитивізм (як уособлення догматичної доктрини). В її центрі – фігура Томаша-Гарріга Масарика (1850-1937), видатного філософа, літератора, соціолога, політика-практика, який став одним із творців незалежної Чехословаччини, першим президентом Чехословацької республіки. Цей професор Карлового університету був одним із найавторитетніших філософів-славістів. У 1889 р. ним було опубліковано роботу

«Слов'янофільство Івана Васильовича Киреевського», яка мала започаткувати великий цикл «Слов'янські дослідження» у період активної роботи Т. Масарика над вирішенням чеського питання, відродженням і створенням культури, освіти, науки чеського народу. Його філософія – цілком практична за своїм задумом, своїми рисами і демонструє «схильність до французько-англійського позитивізму» [3, с.772]. і має «майже пророчий характер» [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Завершується нарис «Філософія у чехів» дуже лаконічно: Густав Заба обмежується переліком творів двох періодів розвитку філософії з дуже короткою анотацією окремих із них. Перший відділ цих творів охоплює час, «коли філософували, аби створити нову галузь літератури»; другий – охоплює період філософської діяльності, яка ґрунтується на ясных філософських принципах і яка спрямовується ними у напрямку чіткої визначеності і системності. Яскравим представником першого періоду Г. Заба вважає Фр. Палацького, а представником критично-наукового – Й. Дурдіка, твори яких «удостоєні» трохи ґрунтовніших анотацій. Загалом, огляд, присвячений філософії у чехів, авторства Густава Заби, значно поступається досить розлогому аналітичному нарису «Філософія у поляків» Мар'яна Масоніуса чи, тим більше, «Філософія у росіян» («Философия у русских») Якова Колубовського, – як за обсягом, так і за глибиною аналізу. Ось чому перекладач «Історії нової філософії у стислому нарисі» Ф. Ібервега й М. Гейнце, а також редактор і упорядник нарисів, присвячених філософії слов'ян – чехів, поляків і росіян, – глухівчанин Яків Колубовський був вимушений зробити додатки до матеріалів Г. Заби переважно власноруч – за нарисом цього автора до 8-го німецького видання книги Ібервега-Гейнце.

Ставлячи на меті спробу сучасного прочитання розвитку філософії у чехів, здійснену Г. Забою, слід мати на увазі, що будь-яка завершена філософська система має характеризуватися наявністю всіх без винятку (чи, бодай, більшістю) розділів філософії, а у кожному з них мислення має концентруватися навколо

тих питань, які впливають із загально філософських позицій автора. На жаль, навряд чи відповідають таким вимогам філософські інтенції чеських мислителів: власне кажучи, на рівень філософської системи жодна з них не претендує. Також не слід забувати, про, так би мовити, й політичні чинники, що вплинули на ці стильові особливості нарису Г. Заби: у 1878 році імператор Франц-Йосиф I став противником Росії через захоплення нею Боснії, а з 1881 року – одним із фундаторів «союзу трьох імператорів» («Троїстого союзу») – Німеччини, Австрії та Італії, спрямованого проти Росії і Франції. До того ж, саме видання додатку до «Історії нової філософії» Ф. Ібервега і М. Гейнце, присвячене аналізу філософії у чехів, поляків і росіян (авторства Густава Заби, Мар'яна Масоніуса і Якова Колубовського) буде надруковане у видавництві Л.Ф. Пантелеєва в Санкт-Петербурзі у 1898 році – у період дуже непростих стосунків Російської імперії зі своїми сусідами. Цим, мабуть, і пояснюється не надто розлогий аналіз філософії у чехів, здійснений професором Густавом

Забою. До того ж, ми й не ставили завдання «доповнювати» його думки власними міркуваннями. Однак, попри певну конспективність у викладі змісту філософських творів чеських мислителів цього періоду, оминання увагою питань естетики, соціології, психології (мабуть, найпопулярніших у Європі в цей період), Г. Забі вдалося досить виразно відтворити і увиразнити чеський інтелектуально-культурний процес, розвиток філософії як елементу національної культури та втілення у її теоретичних побудовах унікальних елементів досвіду нації.

Написання Я. Колубовським, М. Масоніусом і Г. Забою «Історії філософії у слов'ян» відповідало загальному духові національно-культурного відродження слов'янських народів, особливо помітного наприкінці ХІХ століття, і дозволило увиразнити їх внесок у скарбницю європейської духовної культури. У перспективі наших досліджень – аналіз української філософії як феномену європейської культури.

Бібліографічні посилання

1. Віднянський С.В. Карловий університет, Празький університет. Енциклопедія історії України: Т.4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528с.: іл. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Karlovy_Univer
2. Заремський М.Й. Нарис історії польської філософії М. Масоніуса: сучасне прочитання. Історичні студії суспільного прогресу. 2018. № 6. С.54-71. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/zaremsky.pdf>
3. Ибервег-Гейнце. История новой философии в сжатом очерке. Перевел с восьмого немецкого издания Я. Колубовский. СПб.: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1898.
4. Кант І. Релігія в межах чистого розуму. СПб., 1908.
5. Лісовий В.С. Українська філософія у контексті національної культури. Історія української філософії: Підручник. К.: Академвидав, 2008. 624 с.
6. Пеликан Фердинанд. Обзор новейшей чешской философии. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.journals.rhda.ru/upload/iblock/4id/09.Pdf>
7. Федчишин Надія. Гербартіанська педагогіка в німецькомовних країнах: теорія і практика: [монографія]. Наук. ред. Анатолій Вихрущ. Тернопіль: підручники і посібники. Ч.І. 2015. 626 с.
8. Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vehi.net/brokgauz/>
9. Kant I. Religion innerhalb der blossen Vernunft. Leipzig, 1903.

References

1. Vidnyanskij S.V. Karlovij universitet, Prazkij universitet. Enciklopediya istoriyi Ukrayini: T.4: Ka-Kom / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrayini. Institut istoriyi Ukrayini. K.: V-vo «Naukova dumka», 2007. 528s.: il. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Karlovy_Univer
2. Zaremskij M.J. Naris istoriyi polskoyi filosofiyi M. Masoniusa: suchasne pročitannya. Istorichni

studiyi suspilnogo progresu. 2018. № 6. S.54-71. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/zaremskyu.pdf>

3. Iberg-Gejnec. Istoriya novoj filosofii v szhatom ocherke. Perevel s vosmogo nemeckogo izdaniya Ya. Kolubovskij. SPb.: Izdanie L.F. Panteleeva, 1898.

4. Kant I. Religiya v mezhah chistogo rozumu. SPb., 1908.

5. Lisovij V.S. Ukrayinska filosofiya u konteksti nacionalnoyi kulturi. Istoriya ukrayinskoyi filosofiyi: Pidruchnik. K.: Akademvidav, 2008. 624 s.

6. Pelikan Ferdinand. Obzor novejshej cheshskoj filosofii. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.journals.rhda.ru/upload/iblock/4id/09.Pdf>

7. Fedchishin Nadiya. Gerbartianska pedagogika v nimeckomovnih krayinah: teoriya i praktika: [monografiya]. Nauk. red. Anatolij Vihrush. Ternopil: pidruchniki i posibniki. Ch.I. 2015. 626 s.

8. Enciklopedicheskij slovar Brokgauza-Efrona. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.vehi.net/brokgauz/>

9. Kant I. Religion innerhalb der blossen Vernunft. Leipzig, 1903.